

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.347

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/17>

Катеринчук К.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ОСОБИ» У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті зазначено, що Указом Президента України було утворено Комісію з питань правової реформи, результатом роботи якої були розроблені проєкти Кримінальних кодексів України від 15 вересня, 19 жовтня 2020 р. та 2 січня 2021 р.

Проаналізовано поняття «шкода здоров'ю особи», що міститься у проєкті Кримінального кодексу України. Зазначено, що це визначення, його ознаки й види (розмір) мають дискусійний характер та потребують узгодження або заміни.

Запропоновано таке медичне визначення поняття «шкода здоров'я»: порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища, зокрема фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних. У цьому визначенні враховано положення не лише кримінального права, але й медичної науки, бо саме судово-медичний експерт буде встановлювати ступінь тяжкості спричиненої шкоди.

Акцентовано увагу на розмірах (видах) шкоди здоров'ю особи, що впливають на кваліфікацію з урахуванням відповідних ознак (строки та розмір, каліцтво статевого органу, стійкий розлад психіки, повна втрата професійної працездатності, неоправне спотворення обличчя чи тіла, інші наслідки, наявність яких становить небезпеку для життя особи).

Слід зазначити, що потребує узагальнення термінологія, що міститься в проєкті Кримінального кодексу України, з положеннями медичної науки для подальшого розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини й громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України.

Ключові слова: проєкт, Кримінальний кодекс України, шкода здоров'ю особи, тілесні ушкодження.

Постановка проблеми. Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 було утворено Комісію з питань правової реформи, основоположними завданнями якої є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини й громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Результатом роботи цієї Комісії було винесення на громадське обговорення проєктів Кримінальних кодексів України від 15 вересня, 19 жовтня 2020 р. та 2 січня 2021 р. Однак запропоновані положення деяких статей мають дискусійний, а іноді й неузгоджений характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання, пов'язане з проблемою визна-

чення поняття «шкода здоров'ю особи» та його видами, було предметом розгляду низки вчених. Варто назвати таких науковців, які займалися розробленням цього питання, як О.Ф. Бантишев, І.Г. Вермель, П.П. Грицаєнко, А.Х. Завальнюк В.М. Лінов, І.І. Митрофанов. За наявності значної кількості теоретичних публікацій деякі питання не були предметом окремих досліджень, тому їх висвітлення потребує спеціального дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних питань термінології, що міститься в Проєкті Кримінального кодексу України, та пропозиція можливих змін Проєкту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 49 ст. 1.3.1 «Значення основних термінів Проєкту Кримінального кодексу Укра-

іни» (далі – Проект) (станом на 2 січня 2021 р.) [1], шкода здоров'ю – це викликане протиправним діянням іншої особи порушення анатомічної цілості або функціональної придатності тканини чи органу тіла іншої особи (потерпілої особи), яке обмежує працездатність та іншу життєдіяльність порівняно з тією, яка мала місце до посягання.

Суспільно небезпечні наслідки, що описані законодавцем у диспозиціях статей кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, полягають у тому, що в них передбачено наслідки у вигляді шкоди здоров'ю особи. Термін «шкода здоров'ю» є одним із суперечливих понять, що належить не лише до кримінального права, але й до інших наук, зокрема судової медицини, трудового права, цивільного права; не менш проблемним також є встановлення її видів. Під час дослідження цього питання ми не виявили єдиної думки, якої б дотримувалась більшість науковців. «Ознака «шкода здоров'ю», якою оперується законодавець, неоднозначна у своєму розумінні. З юридичної точки зору, вона викликає властиво злочинну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони (втрата здоров'я як блага, умова соціальної активності суб'єкта, у зв'язку з яким існують суспільні відносини з його охорони). З медичної точки зору, вона характеризує наслідок злочинного діяння у вигляді патологічних змін в організмі людини» [2]. Шкода здоров'ю особи характеризується якісними (характер) і кількісними (ступінь) показниками. «Характер визначається формою патології, заподіяної організму людину (тілесне ушкодження, захворювання). Ступінь шкоди здоров'ю – це характеристика медико-юридична. В основу її оцінки покладено такі два критерії, як безпека шкоди для здоров'я; результат і наслідок шкоди [2], тому «шкода, яка завдається охоронюваним суспільним відносинам, відображається в складі злочину шляхом закріплення в ньому ознак, які характеризують суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння» [3]. М.І. Ветров зазначає, що шкода здоров'ю людини за медичного погляду є порушенням анатомічної цілості органів і тканин чи їх фізіологічних функцій, або захворюванням, або патологічними станами, що виникають унаслідок впливу різних факторів зовнішнього середовища, а саме механічних, функціональних, фізичних, хімічних, біологічних, психічних [4, с. 47]. У визначенні автор використовує термін «патологічний стан», що не має тлумачення в теорії кримінального права України. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі – Правила) також не надають роз'яснень цього терміна. Однак він широко вико-

ристовується в медицині для встановлення патологічного стану організму людини, що не пов'язаний з діями, які спричиняють тілесні ушкодження.

В теорії, крім терміна «шкода», використовують термін «розлад»: це зміна здоров'я людини, обумовлена травмою, захворюванням або патологічним станом, що об'єктивно виявляється ознаками порушення функцій організму порівняно з тими, які мали місце до здійснення протиправного діяння [2], або він виявляється в «погіршенні стану здоров'я, зниженні його на більш низький якісний рівень» [5].

Нині Правила (п. 4.1) визначають, що судово-медичний експерт встановлює ступінь тяжкості тілесних ушкоджень (тяжкі, середньої тяжкості та легкі). Однак термін «тілесні ушкодження» є суто юридичним поняттям, у медицині він не застосовується. В такому разі судово-медичний експерт виходить за межі покладених на нього обов'язків. Крім того, класифікація ушкоджень у медичній практиці ґрунтується на певній морфології ушкоджень (наприклад, порушення поверхневого шару епідермісу шкіри має назву садна чи подряпини залежно від форми та площі). В цьому разі такі наслідки, тобто поверхневі ушкодження епідермального шару шкіри, зазвичай не супроводжуються спричиненням шкоди здоров'ю, якщо не приспонується інші чинники зовнішнього чи внутрішнього середовища. Шкода здоров'ю є більш всеохоплюючим терміном, ніж тілесне ушкодження. Ушкодження можуть виникати посмертно, але в такому разі вони не спричиняють шкоди здоров'ю людини, це пояснюється тим, що чинне законодавство України охороняє здоров'я лише живої людини в межах II розділу Особливої частини КК України. Психічна хвороба також не може належати до ознак тілесних ушкоджень, бо ця ознака проявляється у зниженні розумової здатності людини, тому доречно визначити цю ознаку як одну з ознак шкоди здоров'ю.

Отже, беззаперечно, законодавство про кримінальну відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю особи має відповідати положенням судової медицини, бо саме судово-медичний експерт буде встановлювати ступінь тяжкості спричиненої шкоди. Зазначене формулювання у Проекті не може бути визначено у Правилах, оскільки воно містить термінологію «протизаконне», яка є виключно юридичною та не належить до сфери знань судово-медичних експертів. Запропоновані зміни щодо заміни поняття «тілесне ушкодження» на поняття «шкода здоров'ю» у Проекті КК України є доречними. Однак аналіз інших статей доводить, що

намагання авторів Проєкту уніфікувати термінологію не завжди приводить до бажаного результату. Так, згадується термінологія чинного КК України «47) холодна зброя – предмет, спеціально виготовлений для спричинення *тілесних ушкоджень* і призначений для нападу чи активного захисту в рукопашному бою (шабля, рапіра, кинджал, кортик, фінка, армійський чи мисливський ніж, нунчаки, стилет, кастет тощо)» (ст. 1.3.1 Проєкту).

Крім того, визначення «шкода здоров'ю», що міститься у Проєкті, має термінологію, яка потребує корегувань та роз'яснень. Логічно здійснити заміну понять «обмежує» на «понижує» або «знижує», бо тлумачні словники зазначають, що обмежувати – це «(установлювати певні межі чого-небудь), звужувати, локалізувати, лімітувати» [6]; «правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії тощо» [7]. Словосполучення «інша життєдіяльність» має занадто великий простір для тлумачення, що приведе до дискусій та зловживань. Крім того, хто буде визначати цю ознаку? Поняття «орган тіла потерпілого» зазначено в однині, що звужує зміст терміна, оскільки в організмі людини присутні і парні органи. Дані анкетування судово-медичних експертів засвідчують, що втрату одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо) можна вважати як одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження (72%).

Пропонуємо таке медичне визначення «шкода здоров'ю»: порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища, зокрема фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних.

В Загальній частині Проєкту у ст. 1.3.4 («Розміри шкоди здоров'ю») розміщені такі види (розміри) та ознаки шкоди здоров'ю.

1) істотна шкода здоров'ю – шкода здоров'ю, що характеризується розладом здоров'я тривалістю до 21 дня або стійкою втратою загальної працездатності у розмірі до 10 відсотків;

2) значна шкода здоров'ю – шкода здоров'ю, якій не властиві ознаки тяжкої шкоди здоров'ю, але яка характеризується розладом здоров'я тривалістю 21 день і більше або стійкою втратою загальної працездатності у розмірі включно від 10 до 33 відсотків;

3) тяжка шкода здоров'ю – шкода здоров'ю, яка характеризується втратою будь-якого органу чи його функції, каліцтвом статевого органу, стійким розладом психіки, розладом здоров'я, поєднаним зі стійкою втратою загальної працездатності, понад 33 відсотків або повною втратою професійної працездатності, перериванням вагіт-

ності, непоправним спотворенням обличчя чи тіла або іншими наслідками, наявність яких становить небезпеку для життя особи.

Однак до такого розподілу та заявлених ознак також є низка зауважень та пропозицій. По-перше, запропоновані назви розмірів шкоди здоров'ю «істотна» та «значна». Відповідно, до положень тлумачного словника, «істотний – той, який становить суть або стосується суті чого-небудь; дуже важливий, значний, вагомий» [7]. Отже, ці назви розмірів шкоди здоров'ю є синонімічними, тому потребують заміни, пропонуємо залишити поняття «шкода тяжка», «шкода середньої тяжкості» та «легка шкода».

По-друге, у визначенні істотної та значної шкоди здоров'ю є певні невідповідності у строках: для істотної – це «тривалістю до 21 дня» та «розмірі до 10 відсотків»; для «значної» – «тривалістю 21 день», «від 10 до 33 відсотків». З роз'яснення Мін'юсту щодо вживання прийменників можна зробити висновок, що кінцева дата входить до строку і під час вживання прийменника «по», і під час вживання прийменника «до», тобто якщо зазначається календарна дата після прийменника «до» або «по», то ця дата входить до зазначеного строку. Наприклад, працівник просить в заяві надати відпустку з 10 серпня 2020 р. до 21 серпня 2020 р. У цьому разі останнім днем його відпустки буде 21 серпня 2020 р. [8]. Відповідно до зазначених роз'яснень Мін'юсту та запропонованих у Проєкті строків відбувається їх нашарування, тобто відсутні межі, що їх відокремлюють. Істотна шкода «характеризується розладом здоров'я тривалістю до 21 дня», тобто 21 день включно, а значна «характеризується розладом здоров'я тривалістю 21 день і більше», отже, пропонуємо використати термінологію «понад», що дасть змогу уникати непорозумінь у визначенні відповідних строків. Це також стосується заявлених строків стійкої втрати загальної працездатності. Для простоти сприйняття та лаконічності закону пропонуємо термінологію «якій не властиві ознаки тяжкої шкоди здоров'ю» замінити на «яка не має ознак тяжкої шкоди здоров'ю».

По-третє, у визначенні тяжкої шкоди здоров'ю також є певні неточності. Щодо втрати органу (парних органів) та його функцій нами було описано вище та запропоноване власне бачення.

Ще однією ознакою тяжкої шкоди здоров'ю є каліцтво статевого органу. Статевий орган людини – це невід'ємна частина тіла людини, тому виокремлення цієї ознаки дублює іншу новелу Проєкту «непоправне спотворення обличчя чи тіла».

Наступна дискусійна ознака тяжкої шкоди здоров'ю – це стійкий розлад психіки. Законодавство України не дає визначення цієї термінології. Однак у Законі України «Про психіатричну допомогу» [9] зазначено, що психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті (п. 1 ч. 1 ст. 1). Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) в ч. 1 ст. 39 («Визнання фізичної особи недієздатною») фіксує, що фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [10]. Частина 2 ст. 19 КК України зазначає, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Отже, ЦК та КК України містять різні терміни, які мають однаковий зміст.

Глумачні словники визначають термін «стійкий» як такий, для якого характерні стабільність, постійність, сталий. Наприклад, у деяких хворих на епілепсію розвиваються стійкі хворобливі зміни, такі як кволість, уповільнена мова, уповільнені рухи [7]. Отже, аналіз чинного законодавства доводить, що терміни «психічні розлади», «стійкі психічні розлади», «хронічні психічні розлади» означають психічні розлади, які істотно впливають на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Крім того, судова психіатрія та МКХ-10 не містить термінології «стійкий розлад психіки», тому конкретизація «стійкий» у цьому разі є недоречною.

Повна втрата професійної працездатності – одна із запропонованих ознак тяжкої шкоди здоров'я. «Професійна працездатність – це здатність даного працівника до роботи за своєю професією (фахом)» [11, с. 201]. Пониження професійної (фахової) працездатності визначається в цивільно-правових відносинах та буде в кожній особі різною, оскільки ці особи володіють різною професією (фахом).

У своїх публікаціях автор [12] вже не раз зазначав, що ця ознака виходить за межі компетенції судово-медичних експертів, такі функції покладатимуться на медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), які не мають права визначати ступінь тяжкості тілесних ушкоджень та залучення до комі-

сії фахівців за професією потерпілого. Так, наприклад, у разі втрати фаланги пальця піаністом, що унеможливило його подальшу роботу за фахом, не встановлюється інвалідність, особа в подальшому може здійснювати повсякденну діяльність, що здатна забезпечити своє існування, існування інших членів суспільства та всього суспільства загалом шляхом навчання, спілкування, орієнтації, пересування, самообслуговування, контролю за своєю поведінкою, участі у трудовій діяльності, догляду за собою. Проблемою в цьому разі може бути й те, що потерпіла особа може мати дві і більше професій, документів про спеціальну освіту.

Непоправне спотворення обличчя чи тіла – це дискусійна ознака, яка виявляється в тому, що непоправне спотворення тіла буде викликати безліч проблем на практиці. Насамперед можливий випадок, коли особі внаслідок протиправних дій зламали кінцівку. Відповідно до спричинених наслідків це можна кваліфікувати як значну шкоду здоров'я, однак кінцівка за певних обставин неправильно зрослася, що призвело до її деформації. В такому разі можна вважати, що наявне непоправне спотворення тіла і виникає необхідність зміни кваліфікації.

Термін «інші наслідки, наявність яких становить небезпеку для життя особи» викликає такі дискусії. Така ознака тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) визначена у зв'язку з тим, що деякі тілесні ушкодження можуть не залишати наслідків, «слідів», у тому числі видимих, однак у момент спричинення є небезпечними для життя. Під час порівняння ознак тяжкого тілесного ушкодження, що містяться в КК України, Проекті та Правилах, ми виявили певні неточності. Так, однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження, що зазначено у Правилах (п. 2.1.1.а) та Проекті (п. в ч. 1 ст. 1.3.4) є небезпека для життя. Це трактування не відповідає ст. 121 КК України, оскільки небезпека для життя має бути саме в момент заподіяння, про що в подальшому в п. 2.1.2 Правил зазначається, що небезпечними для життя є ушкодження, які в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозливі для життя явища (п. 2.1.3.о) і без надання медичної допомоги за звичайним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчитися смертю. У Правилах в п. 2.1.3 міститься вичерпний перелік можливих ушкоджень, що є небезпечними для життя в момент спричинення. «Зі змісту деяких пунктів видно, що певні ушкодження тіла лише тоді становлять небезпеку для життя, коли

вони супроводжуються шоком тяжкого ступеня або явищами, що загрожують життю, тобто небезпечні для життя саме тяжкі наслідки травми, тому їх і треба вважати однією з визначальних ознак небезпечного для життя ушкодження» [11, с. 471]. Отже, однією з ознак тяжкої шкоди здоров'ю має бути небезпека для життя в момент спричинення, що в результаті протиправних дій особи можуть не спричинити будь-якої шкоди здоров'ю

особи. Наприклад, якщо зіштовхнути особу під час руху потягу, особа може не отримати певних ушкоджень, але факт небезпеки для життя особи в момент заповідання присутній. Отже, одна з ознак тяжкої шкоди здоров'ю має бути конкретизованою, а саме небезпека для життя в момент спричинення.

Висновки. Таким чином, зазначаємо, що потребує узагальнення термінологія, що міститься в Проекті КК України, з положеннями медичної науки.

Список літератури:

1. Проект Кримінального кодексу України (станом на 2 січня 2021 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/04/kontrolnyj-proekt-kk-02-01-2021.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Шарапов Р.Г., Коновалов А.М. Понятие вреда здоровью в условиях правовой дезориентации судебно-медицинской экспертизы живых лиц. *Уголовное право*. 2007. № 1. С. 127.
3. Филимонов В.Д. Обстоятельства, определяющие содержание и конструкцию состава преступления. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 83–85.
4. Ветров Н.И. Уголовное право. Общая часть : учебник. Москва, 1999. 415 с.
5. Вермель И.Г., Грицаенко П.П. О причинении вреда здоровью в свете положений нового Уголовного кодекса РФ. *Судебно-медицинская экспертиза*. 1997. № 2. С. 42–48.
6. Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 15.01.2021)
7. Словник української мови : в 11 т. Т. 5. 1974. С. 536. URL: <http://sum.in.ua/s/obmezhenja> (дата звернення: 15.01.2021).
8. Попова Д.В. Кінець строку та «до», «по», «включно»: правила від Мініюсту. *Зарплата та кадрова справа*. 2020. № 13. С. 11–15. URL: <https://ibuhgalter.net/ru/articles/571> (дата звернення: 15.01.2021).
9. Про психіатричну допомогу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
10. Цивільний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
11. Митрофанов І.І., Лінов В.М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. 256 с.
12. Катеринчук К.В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15968/1/20200923_305.pdf (дата звернення: 15.01.2021).

Katerynychuk K.V. PROBLEMS OF DEFINING THE CONCEPT OF “HARM TO THE HEALTH OF A PERSON” IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article states, that by the Decree of the President of Ukraine the Commission on Legal Reform was established, as a result of which the Draft Criminal Codes of Ukraine of September 15, October 19, 2020 and January 2, 2021 were developed.

The concept of “harm to the health of a person” contained in the Draft Criminal Code of Ukraine is analyzed. It is noted that this definition, its features and types (size) are controversial and need to be agreed or replaced.

The medical definition of “harm to health” is offered. This is a violation of the anatomical integrity of tissues, organs or their functions arising from the action of one or more environmental factors physical (mechanical, thermal, barometric, radiant, etc.), chemical, etc. This definition takes into account not only the principles of criminal law, but also medical science, because it is the forensic expert who determines the severity of the damage.

Emphasis is placed on the size (types) of harm to person's health that affect the qualification, taking into account the relevant features, timing and size, genital mutilation, mental disorder, complete loss of ability to work, irreparable disfigurement of the face or body, other consequences, the presence of which is life-threatening.

It should be noted that the terminology contained in the Draft Criminal Code of Ukraine with provisions of medical science for further development of the legal system of Ukraine based on the constitutional principles of the rule of law, priority of human and civil rights and freedoms, taking into account Ukraine's international obligations.

Key words: draft, Criminal Code of Ukraine, damage to personal health, bodily injuries.